

TARPTAUTINĖ KOMISIJA NACIŲ IR SOVIETINIO OKUPACINIŲ REŽIMŲ
NUSIKALTIMAMS LIETUVOJE ĮVERTINTI

IV. Antrosios sovietinės okupacijos pirmasis etapas (1944-1953 m.)

IV.1. Nusikaltimai

IV.1.5 Masiniai areštai ir kankinimai

Masiniai areštai ir kankinimai 1944-1953 m.

IŠVADOS

*Patvirtintos komisijos
2005 m. balandžio 20 d.*

Komisija aptarė Arvydo Anušausko tyrinėjimą „Masiniai areštai ir kankinimai 1944-1953 m.“ ir šio tyrinėjimo išvadas. Komisija susipažino su darbo įvertinimu, pateiktu J. Starkausko, ir pritarė žemiau pateiktoms išvadoms.

1. **Teroro laikotarpis.** Tai trečiasis neteisėtų areštų Lietuvos teritorijoje laikotarpis, kuris prasidėjo reokupacijos pradžioje nuo 1944 m. liepos 13 d. (įžengus į Lietuvos teritoriją Raudonajai armijai, o paskui ją – represinių struktūrų suformuotoms operatyvinėms grupėms ir vidaus kariuomenės bei fronto užnugario apsaugos ir pasienio apsaugos daliniams) ir tęsėsi iki 1953 m. imtinai. Lietuvos piliečiams vėl buvo pradėti taikyti Sovietų Sąjungos įstatymai. Politines represijas pirmiausia numatyta organizuoti pagal žmonių socialinę kilmę ir buvusią padėtį bei profesinę ar politinę veiklą Nepriklausomoje Lietuvoje bei buvusias pareigas, profesinę ar net pagrindinę (nekomunistinę) veiklą nacių okupacijos laikotarpiu.
2. Sovietinių okupacinės valdžios institucijų nustatyti nauji neaiškūs bei iki galo neapibrėžti represijų kriterijai keitėsi įtakojami vykstančio karo ir vidaus politikos. Pirmu laikotarpiu – 1944 m. liepos mėn.-1945 m. spalio mėn. – areštai buvo nukreipti prieš žmones, apkaltintus kolaboravimu su vokiečiais (daugiausia lietuvius, taip pat rusus, baltarusius), dalyvavimu pasipriešinime, orientuotame į nepriklausomų valstybių atkūrimą (lietuvius ir lenkus); antru laikotarpiu – 1945 m. spalio mėn.-1948 m. balandžio mėn. – areštai nukreipiami pirmiausia prieš lietuviškojo pasipriešinimo dalyvius bei politiškai nepatikimus asmenis (nepriklausomoje Lietuvoje buvusių politinių, kultūrinių organizacijų dalyvius); trečiu laikotarpiu – 1948 m. gegužės mėn.-1953 m. gegužės mėn. – areštai pirmiausia nukreipiami prieš lietuviškojo pasipriešinimo dalyvius, taip pat orientuojamasi į žmonių socialinę kilmę ir buvusią padėtį bei profesinę ar politinę veiklą. Šiuo laikotarpiu savo masiškumu areštai vietą užleidžia trėmimams.
3. 1944-1953 m. buvo suimti ir kalinti 186 000 žm. bei ištremta 118 tūkst. žm. Apie 80 tūkst. suimtų ir įkalintų žmonių buvo politiniai kaliniai, kaltinti pagal 58 straipsnį ir kitus politiniams kaliniams taikytus baudžiamojo kodekso straipsnius. Politiniai kaliniai buvo kalinami nesilaikant net sovietinio baudžiamojo-procesinio kodekso nuostatų: kalinami nepareiškus jokio kaltinimo, nepratęsus suėmimo ir tardymo terminų, o baudžiamųjų bylų sudarymo procesas buvo ydingas, šališkas ir ideologizuotas. Dar apie 8 tūkst. žm. buvo įkalinti apkaltinus kolaboravimu su nacistine okupacine valdžia ir iš jų 256 žm. už karo nusikaltinus bei 123 žm., apkaltinus kolaboravimu su nacistine okupacine valdžia, buvo įvykdyta mirties bausmė. Bet represinių institucijų medžiaga neatskleidžia tikrųjų kolaboravimo mastų, o neaiškūs bylų sudarymo kriterijai ir sovietinis baudžiamasis kodeksas leido vienodomis bausmėmis bausti ir karo nusikaltimais kaltinamus asmenis, ir dėl politinių motyvų įkalintus asmenis.

4. **Sovietinių institucijų vieta organizuojant terorą.** Sovietinei teroro politikai vykdyti sukurtos visiškai naujos struktūros, turėjusios daugiau išorinį panašumą su prieškarinėmis. 1944-1953 m. Sovietų Sąjungos vidaus reikalų ir saugumo tarnybos sudarė vieningą teroro vykdymo sistemą. Buvo vadovaujamosi karo meto sąlygomis veikusiais ypatingais įstatymais. Atkurtos visos teroro vykdymo grandys – specialūs teismai ir neteisminės struktūros (ypatingieji pasitarimai).
5. **Kitos prievartos formos (kankinimai).** Daugiausia politiniai kaliniai patirdavo „būtinų tardymo veiksmų“, t. y. kankinimų poveikį. Kankinimai buvo sankcionuojami ir NKVD-MVD-MGB vadovų lygyje. Kankinimais išgauti ar patvirtinti parodymai tapdavo pagrindine kaltinamąja medžiaga.
6. **Suimtųjų turto nusavinimas.** Suimtųjų asmeninis priklausęs turtas kaip taisyklė buvo konfiskuojamas. Bet ši priemonė pirmiausia buvo nukreipta prieš politinių kalinių artimuosius, kurių kilnojamas ir nekilnojamas turtas (namai, žemė, gyvuliai ir t.t.) taip pat buvo konfiskuojami. Ypač plačiai ši priemonė naudota pirmuoju laikotarpiu, vykstant Antrajam pasauliniam karui.
7. **Nuosprendžiai ir jų vykdymas.** 1944-1953 m. į Sovietų Sąjungos GULAG'o lagerius buvo išvežta 142 579 žm. Tik 1944-1945 m. laikotarpiu išvežtųjų daugumą sudarė tardomieji. Vėliau – buvo išvežami paskelbus nuosprendžius. Nuosprendžius politiniams kaliniams daugiausia skelbė vidaus kariuomenės karo tribunolai ir ypatingasis pasitarimas. Pagal SSRS Aukščiausios Tarybos prezidiumo 1948 m. vasario 21 d. įsaką, visą paskirtą laisvės atėmimo bausmę iškalėję politiniai kaliniai turėjo būti apgyvendinti tremtyje MGB priežiūroje tam tikrose Sibiro ir šiaurinėse teritorijose. Apie 10-12 % įkalintų žmonių žuvo sovietiniuose lageriuose ir kalėjimuose.
8. **Kalinių sudėtis.** Tarp 1944-1953 m. Lietuvoje įkalintų apie 80 tūkst. politinių kalinių buvo visų tautinių grupių atstovai, bet daugiausia vyravo lietuviai – apie 94 % (ir apie 5 % lenkų, 0,5 % žydų)¹. Tarp suimtų ir įkalintų žmonių buvo visų socialinių ir profesinių sluoksnių atstovai. Tarp suimtų ir Lietuvoje kalintų asmenų taip pat daugiausia buvo ūkininkai, tarnautojai (apie 10 %) ir darbininkai.
9. **Kokybiniai pokyčiai Lietuvos visuomenėje.** 1944-1953 m. neteisėti suėmimai ir išvežimai į lagerius pagilino Lietuvos visuomenės 1940-1944 m. patirtus nuostolius:
 - a) baigė naikinti nepriklausomoje Lietuvoje ugdytus profesinių sluoksnių atstovus (politikus, mokytojus, karininkus, policininkus ir pan.), o tuos, kurie išgyveno, nustūmė į socialinio ir visuomeninio gyvenimo paribį;
 - b) sunaikino didžiąją dalį ginkluoto ir neginkluoto pasipriešinimo dalyvių ir sudarė sąlygas įgyvendinti ir pagilinti sovietines ūkines bei politines reformas ir akcijas;
 - c) sukūrė visuomenėje įtarumo ir baimės atmosferą, kuri neišnyko pasibaigus masinio teroro laikotarpiui.

Komisijos pirmininkas

Emanuelis Zingeris

Vykdantysis direktorius

Ronaldas Račinskas

¹ Tai sudarė apie 3,5 % Lietuvoje 1945 m. gyvenusių lietuvių (iš 2,2 mlj.), apie 1 % lenkų (iš 400 tūkst.) ir apie 2 % žydų (iš 16 tūkst.).